

Іван Немченко

(Херсон)

МОВНО-СТИЛЬОВІ ПАРАМЕТРИ ОПОВІДАННЯ “ВЕЧІРНІЙ ДЗВІН” ЛЕОНІДА КУЛІША

У статті розглядаються мовні та стильові особливості оповідання херсонського письменника Леоніда Куліша “Вечірній дзвін”.

Ключові слова: мова, стиль, запозичена лексика, оповідання, Леонід Куліш.

The article focuses on the linguistic and stylistic peculiarities of Kherson writer Leonid Kulish's story “The evening bell”.

Key words: language, style, borrowed vocabulary, story, Leonid Kulish.

Херсонського прозаїка та поета, перекладача і критика Леоніда Пилиповича Куліша (1924-2002) сучасники запам'ятали як носія рафінованої літературної мови, палкого пропагандиста перлин національного фольклору та рідного письменства. Здобутки Л.Куліша в царині епіки відзначали в своїх рецензіях, нарисах, оглядах В.Бойченко, М.Братан, К.Волинський, Ю.Голобородько, О.Гончар, І.Кирий, К.Кудієвський, Г.Мартінова, Л.Марченко, Т.Щерба та ін. Критики й літературознавці насамперед звертали увагу на актуальність проблематики та громадянський пафос письменникової прози, ліризм його оповідань і повістей. Принагідно акцентувалась увага й на мові митця. За словами М.Братана, Л.Куліш – “письменник, як-то кажуть, від Бога, невтомний сіяч на ниві української культури, ревнитель рідного слова, якого не цурався, не зрікався ані за яких обставин, – а тим паче нині, коли воно стає – мусить стати – господарем у своєму домі, а не квартирантом” [2]. Високо поцінуючи талант свого побратима по перу, цей же критик іноді вказує на його лексичні та стилістичні прорахунки, як-от у відгуку “Тепло душі”, де фіксує в одному з творів епіка “несподіваний, а, поправніше, невинуватий епітет” [1]. Краєзнавець Г.Мартінова, позираючи на доробок Л.Куліша, стверджує: “Ці твори не є одноденками. Це щира, лірична, задушевна сповідь автора, зізнання у любові до людини, степу і всього живого. Його твори сонячні, світлі і чисті” [4].

Особливий інтерес у шанувальників хисту письменника викликає спроба Л.Куліша відтворити засобами художнього слова дружбу, мистецькі контакти, духовну спорідненість М.Коцюбинського та М.Чернявського в оповіданні “Вечірній дзвін” із книги “Червоні айстри” (1984). Це невелика, але містка замальовка з 1900-х років, котра побудована на основі розлогого спогаду М.Чернявського “Червона лілея” про приїзд його чернігівського друга до Херсона в 1903 році.

Метою нашої статті є виявити особливості мови та стилю оповідання Л.Куліша “Вечірній дзвін”. Така розвідка може стати імпульсом до глибокого дослідження художнього світу цього таврійського письменника, який давно заслуговує на пильнішу увагу з боку науковців.

На початку свого твору Л.Куліш наводить розгорнуті портретні характеристики побратимів, що підтверджують інтелігентну вдачу митців, їх розважливість, охайність і навіть вишуканість в одязі, особливо у Михайла Михайловича. Спільність долі героїв оповідання, їх прагнень, інтересів, уподобань фіксуються в репліках-узагальненнях: “Таке наше щастя, брате” [3, с.99], “Така доля трудящого інтелігента” [3, с.101]. Обидва літератори показані діловими, енергійними, завзятими людьми творчої праці, що живо

відгукуються на запити часу. Водночас це лагідні добродушні герої-мрійники, наділені щедрістю, теплотою, котрі дарують іншим.

Засобом індивідуалізації образів Миколи Чернявського і Михайла Коцюбинського виступає в оповіданні передусім художня деталь, яка стає лейтмотивною, орнаментуючи текст. По-різному обігруючи її, автор розгортає перспективу творення характерів. Це, наприклад, прикметна риса зовнішності, що відтінює різні настрої героїв (Микола Федорович з “підкрученими пухнастими вусами”, “підправив за звичкою вуса”, “зібгав у кулак пишні вуса”; Михайло Михайлович мав “теплий погляд”, “лагідно засвітилися його карі очі”, “примружив око”, “прискалив допитливо ліве око”, “зажмурич очі”), певне забарвлення голосу (Чернявський “глухо одказав”, “тихо глухим тембром почав”, а натомість Коцюбинський “засміявся голосно”). Тож словесні повтори (вусами – вуса – вуса) та (очі – око – око – очі) фіксують увагу читача як на характерних рисах зовнішнього вигляду персонажів, так і на їх внутрішньому світі та темпераменті (М.Чернявський – неабиякий вусань; його великі вуса мимоволі підкреслюють мужність, рішучість і завзяття, нагадуючи про давню козацьку традицію, за що запорожців нерідко називали прудивусами чи крутивусами; натомість М.Коцюбинський зі своїми артистичними невеличкими вусиками – типовий інтелігент з ніжною душею, що й репрезентується через погляд добрих очей).

Інша деталь – дзвін. Цей мікрообраз не випадково винесено в заголовок оповідання. Від утілення гармонії та краси (“В унісон погожому дневі гув лункий дзвін – в соборі благовістили до вечірні” [3, с.103], “Люблю, коли дзвонять дзвони... – сказав замріяно Коцюбинський” [3, с.104], “Люблю і я наслухати дзвони, – пройнявся печаллю Чернявський” [3, с.104]) – до символу майбутнього визволення рідного народу з-під національного і соціального гніту (“дзвін волі над пробудженим простором” [3, с.104]).

Емоційність, жвавість, схвильованість Миколи Федоровича передається за допомогою частих окличних інтонацій (“Аж ось і наш гість!” [3, с.98], “Наче в нашого Тараса: обнімітесь, брати мої!” [3, с.99], “Держиморда!” [3, с.99], “Хто?!” [3, с.100], “Невже?!” [3, с.100], “Дійсно диво!” [3, с.100], “Світу Божого не видно!” [3, с.100]) або умовчання (“Та-ак... Солідарність...” [3, с.99], “Та-а...низочку віршів...” [3, с.102], “Самим важко...Такий час настав...” [3, с.103], “Завтра не співатиме...Злигодні не дадуть...” [3, с.103]). Михайло Михайлович постає спокійною, врівноваженою, розважливою людиною, а відтак і репліки його м’які, гармонійні. В них бринить щире захоплення красою довколишності (“Такої природи треба пошукати...Наче інший світ” [3, с.101]), ніжність і любов до людей (“А ти вже стала дорослою, квітонько!” [3, с.99], “...Хороші мої!.. – бентежний, красивий, поривистий Коцюбинський підходив до пристані” [3, с.104]), співчуття до окрадених долею трудівників (“Важко людям дістається гіркий кусень хліба” [3, с.99], “Робоча людина знає ціну волі. Дорого за неї іноді платити доводиться, ой, дорого” [3, с.104]). Коли письменника-громадянина бере за саме серце якась несправедливість, зневага до українського народу, його мови, культури, історії, його фрази стають різкими, викривальними, повними вогню і пристрасті в засудженні всього нищого і потворного. Ось характерний діалог:

– Подихаю свіжим сухим повітрям. Хай легені вицідять отой сморід.

–Який сморід, Михайле? – здивувався Чернявський.

–Шовіністичний! – видихнув люто. – Велику справу зіпсували дурні титуловані... Губернатор Урусов і міський голова Трегубов. Блюдолизи...” [3, с.99].

Цей болючий спогад про полтавські урочистості з нагоди відкриття пам’ятника видатному українському поетові і драматургові Івану Котляревському сповнений огиди М. Коцюбинського до сатрапів і чинуш, які плюндрували національні святині нашого народу. Позиція Михайла Михайловича тверда і безкомпромісна: “Ніякі сатрапи не примусять нас зректися рідного слова!” [3, с.99]. Ці спогади викликають у нього і радісні почуття, гордість за “велике свято рідної культури”, де зустрівся з І.Карпенком-Карим, М.Кропивницьким, Оленою Пчілкою, В.Самійленком, М.Старицьким, В.Стефаником,

Лесею Українкою та іншими визначними представниками національного мистецтва. Щире й природне піднесення переживає М.Коцюбинський, згадуючи найяскравіші явища, побачені в Полтаві, дає їм високу оцінку: “Справжній артист!” [3, с.99] (про Гната Хоткевича); “Чарівна штука!” [3, с.100] (про кантату “На вічну пам’ять Котляревському”, створену М. Лисенком на вірші Т.Шевченка і виконану хором на святі); “Ця річ, скажу вам, невмируша... В ній відбите, наче в свічаді, життя народне” [3, с.100] (про “Наталку Полтавку” І.Котляревського, виставлену у дні урочистостей корифеями українського театру). В оповіданні Л.Куліша Михайло Михайлович дає характеристики і своєму другові М.Чернявському. В них відчутне й захоплення, і приязнь, а іноді й іронія: “Та й ти, Миколо, нічого собі козарлюга. Певне, херсонське сонце злютувало тебе, як меча” [3, с.99]; “Либонь, кепський з тебе господар. За музою не побачиш господарства” [3, с.100]. М.Коцюбинський, у свою чергу, теж поціновується своїм побратимом (“Михайло Михайлович, оскільки мені відомо, вельми пунктуальний” [3, с.98]), а також дружиною М.Чернявського Софією Василівною, що відзначає природність його взаємин з дітьми (“... Ви наче маленький” [3, с.101]). І дійсно, письменник мав дивну здатність дивитись на світ і дорослою людиною і чистим зором дитини, що живе зовсім в іншому вимірі, де стирається межа між реальністю і казкою. В цьому плані характерним є такий діалог:

“Невеличкі оксамитові листочки наче гралися з сонячними променями, вбирали теплий погляд письменника. І коли Вірунька, старша донька Чернявського, босими ніжками збивала порохи, він жартома гримав:

– Травичка плакатиме, не толочи...

На те дівчинка йому в одвіт:

– Не плакатиме, дядечку Муся...” [3, с.101].

Мова персонажів відіграє визначальну роль у їх самохарактеристиці, вияскравлюючи стиль поведінки, життєву позицію, специфіку творчого процесу, мистецькі задуми. Ось показові вислови М.Чернявського, з яких, наче по цеглинці, вибудовується кредо співця: “Гартуюсь” [3, с.99], “Не жалкую” [3, с.102], “З серця ж виривається кожен рядок” [3, с.102], “...Снується в голові чималий прозовий твір. Але не відаю поки що, як до нього підступити” [3, с.102]. Промовистими є й фрази М.Коцюбинського, за якими відкриваються тайники мистецької лабораторії, підходи до художнього осягнення дійсності, видавничі заміри: “З землею пов’язую людські долі” [5, с.102], “Хочу душу людини в постолах показати” [3, с.102], “... Треба нам не баритись” [3, с.103]. Проте в оповіданні Л. Куліша загалом переважають авторські характеристики героїв-літераторів, добирається влучне порівняння, промовистий епітет чи найнеобхідніше дієслово для позначення їхнього внутрішнього стану, перепадів в емоціях (М.Чернявський “глянув пильно”, “зволоженим поглядом”, “наче хлопчисько, підстрибнув”, “радісно скрикнув”, “полегшено зітхнув”, “зняюковів не знати чому” та ін.; М. Коцюбинський “чемно вклонився і подав руку”, “застеріг зустрічаючих від клопотання”, “значуще подивився”, “зітхнув скрушно”). Хоча іноді такі словосполучення досить одноманітні (“проїнявся задумою Чернявський”, “проїнявся печаллю Чернявський”).

Твір пересипаний справді ненав’язливими епітетами, автор використовує їх досить ошадно: “полум’яні рядки” [3, с.99], “кучерявим садком” [3, с.100], “чарівні береги” [3, с.103], “змарнілі степи” [3, с.104]. Такими ж невимушеними й природними є порівняння новеліста: “трояндою горів модний галстук” [3, с.99], “пилюга, наче снігом, очі засипає” [3, с.100], “Вірунька дзвіночком залилася” [3, с.101]. метафорами – “чорні бурі гасають” [3, с.101], “трунками груш, яблук” [3, с.101], “від радощів травичка плаче” [3, с.101], “щастя чогось не навідується до нашої господи” [3, с.101], “заскавуліла уключина” [3, с.102], “тембром надвечір’я” [3, с.104]. Часом це метафоричні дублікати, як-от: “Спекотне сонце стояло вже на вечірньому пружі, і його шпарке проміння закипало на низеньких портових будівлях” [3, с.98], “У чистому глибокому небі подекуди плавали білявенькі

острівці хмар” [3, с.101]. Відчуття розпеченості повітря, панування сквару в довколишності підсилюється синонімами (“спекотне”, “шпарке”).

Л.Куліш узагалі полюбляє вибудовувати синонімічні ряди в творах, ніби підкреслюючи надзвичайно багату палітру української мови. Це помітно і в оповіданні “Вечірній дзвін” (головний убір М.Коцюбинського, виготовлений із соломи, він називає то “капелюхом” [3, с.99], то “брилем” [3, с.101]; про вродливих героїв твору говорить: “хупава” [3, с.98], “красивий” [3, с.104]. До слова “дивитись” автор добирає такі варіанти: “видивляючи” [3, с.98], “подивилася” [3, с.98], “глянув” [3, с.98], “завважив” [3, с.100] “помітив” [3, с.103]; до слова “розмовляти”: “шепнула” [3, с.98], “одказав” [3, с.98], “розкажи” [3, с.99], “говорити” [3, с.99], “запитала” [3, с.100], “сказав” [3, с.100], “закінчив фразу” [3, с.102], “обізвався” [3, с.102], “облесливими словами дурманять народ” [3, с.102], “резюмував” [3, с.103]; до слова “сміятись”: “засміявся” [3, с.101], “дзвіночком залилася” [3, с.101], “реготали” [3, с.103]. Твір пересипаний контекстуальними синонімами типу: “як годиться” [3, с.99] і “добре” [3, с.99].

Не забуває він і про антонімічні пари (“ніжна і сувора Леся Українка”). Для твору характерні гіперболізовані вирази, які передають щире захоплення героїв розквітом української культури всупереч імперським намаганням знищити її (“Вся Полтава знає кожну репліку, кожну пісню співає” [3, с.100].

Численні повтори (“Обнялися... Кріпко обнялися” [3, с.99], “стривай, стривай” [3, с.100], “гай-гай” [3, с.100], “чув, чув” [3, с.101], “далеко-далеко” [3, с.104], “він пролунає, неодмінно пролунає” [3, с.104].

Ліричного струменя й задушевності прозовому текстові додають численні демінутиви: “борідкою” [3, с.98], “дівчатко” [3, с.98], “квітенько” [3, с.99], “листочки” [3, с.101], “травичка” [3, с.101], “питоньки” [3, с.101], “дзвіночком” [3, с.101], “білявенькі” [3, с.101] та ін. Поряд із ними використовує автор і лексику: “козарлюга” [3, с.99], “хлопчисько” [3, с.100], “пилюга” [3, с.100], або й лайливі вирази: “Чи не сказився, старий пес!” [3, с.103]. Колоритності творові додають перифрази: “душу людини в постолах показати” [3, с.101] (про бідняків), “Вірунька дзвіночком залилася” [3, с.101] (про сміх), а також оксюморон: “жартома гримав” [3, с.101].

Автор вводить до тексту оповідання варіанти лексики, що була характерна для інтелігенції описуваних ним часів: “пароход” [3, с.98] і “пароплав” [3, с.104]; “писателю” [3, с.100] і “письменників” [3, с.103]. Подібні словесні паралелі можна знайти у літературних творах, мемуарах, листуванні багатьох вітчизняних класиків. Тож Л.Куліш віддає в творі данину цій традиції.

У тексті трапляються росіянізми та просторіччя: “празникової” [3, с.98], “зустрічаючих” [3, с.99], “почитає” (у значенні – шанує) [3, с.99], а також діалектизми, як-от “хупава” (тобто: вродлива, гарна) [3, с.98]. Вживана в тексті запозичена лексика засвідчує помітні впливи російської мови в південно-східному регіоні України.

У тексті оповідання Л.Куліша зустрічаємо анафоричні конструкції, які передають ігровий характер ситуації й грайливість реплік:

“... А хочеш зі мною погратися, кажи, хочеш?”

– А як ми гратимемось?

– А отак!..” [3, с.101].

Автор послуговується як звуковими епіфорами – “стояла погідна пора” [3, с.104], так і словесними єдинокінцями:

“– ...Дійсно **диво!**

Таки **диво**. На всю Україну **диво!**” [3, с.100];

“– Вона **не жива**.

Як **не жива?**

Не жива...” [3, с.101].

Не оминає автор і такого прийому, як кільце: "... А **хочеш** зі мною погратися, кажи, **хочеш**? [3, с.101]; "**Дорого** за неї (волю – І.Н.) іноді платити доводиться, ой, **дорого**..." [3, с.104].

Окремі фрази містять внутрішні рими, що додає текстові милозвучності, ліризму: "Матусю, а де дядько **Муся**?" [3, с.98]; "Штука**рі**, скажу вам, наші дзвона**рі**" [3, с.104].

Твір засвідчує широку обізнаність письменника з життєписами М.Коцюбинського та М.Чернявського, зі специфікою їхнього мовлення, з особливостями поетики текстів митців, з літературними явищами початку ХХ століття, з історією, культурою, господарським укладом тогочасної Південної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братан М. Тепло душі: Книги наших земляків / Братан Микола // Наддніпрянська правда.- 1986.- 13 липня.
2. Братан М. Чистовід рідного слова: Л.Кулішу – 70 / Братан Микола // Наддніпрянська правда.- 1994.- 13 січня.
3. Куліш Леонід. Вечірній дзвін: оповдання / Куліш Леонід // Червоні айстри: Оповідання. Повість. – Сімферополь: Таврія, 1984. – С. 98-104.
4. Мартинова Г. Пам'яті Л.Куліша / Мартинова Галина // Джерела.- 2002.- № 9 (30 травня).